Sociala normer, sociala identiteter och socialt avstånd

Ulf Himmelstrand
Professor emeritus i sociologi, Uppsala universitet

Begreppet ”sociala normer” var nästan det första nyckelord, som den begynnande uppsaliensiske sociologistudenten kom att införliva med sin begreppsapparat, när sociologiämnet var nytt vid Uppsala Universitet. Under hela 40- och 50-talen var hänvisningar till ”sociala normer” ständigt återkommande i professor Torgny Segerstedts introduktionsföreläsningar på den tiden. Av biografiska skäl, som det inte är rätta platsen att gå in på här, så var jag i min ungdom skeptisk till den sorts normativistiska retorik, som ständigt hänvisade till behovet av starka och fasta normer för att vrida den skeva utvecklingen rätt. Denna min skepsis inför talet om värdet av ”fasta” sociala normer kontrasterade naturligtvis med de sociologiföreläsningar jag hörde, där professor Segerstedt starkt betonade de sociala normernas stora roll i samhällsbyggandet. Segerstedts i övrigt starkt liberala framtoning och hans nyfikenhet på vad unga studenter kunde ha att komma med i det nya universitetsämnet *Sociologi* gjorde nog att den här ruvande motsättningen mellan en vetenskaplig användning av normbegreppet och normativistisk retorik ej låstes fast i ofruktbara ansatser. Min egen forskning kom alltmera att inriktas på att leta efter de betingelser, som avgjorde huruvida mänskligt handlande huvudsakligen bestämdes av de sociala normer, som omgav henne, eller av en förening av rationella och emotionella överväganden. Min starka övertygelse att även sociologer måste ta hänsyn till att rationella överväganden ingår i mänskligt handlade stämmer för övrigt väl med våra nationalekonomiska kollegers starka betoning på ”rational choice”.

Kultur, symbolmiljö, sociala roller och identiteter, sociala konflikter och social förändring, allt kunde alltså på den tiden förklaras i termer av sociala normer – gemensamma eller motstridiga. Eftersom en så stor del av samhället sågs som uppbyggt av sociala normer med belöningar för normenligt beteende och någon form av bestraffning för avvikande beteende, så var det förstås viktigt att på ett otvetydigt sätt kunna definiera sociala normer. En social norm definierades som ett imperativt påbjudande eller därmed synonymt språkligt uttryck, vilket i en inlärningsprocess, kallad *socialisation,* redan från barndomen införlivades med varje individs sociala repertoar. Gör som du blivit tillsagd av de sociala normerna – dvs. av de sociala imperativen! Detta var den skolmästaraktiga bild av socialisationsprocessens verkningssätt som förmedlades till just denne nybörjare i de uppsaliensiska sociologistudierna, när ämnet var nytt vid Uppsala Universitet. Men låt oss titta på ett par filosofiskt intressanta komplikationer.

Den finländske filosofen Eino Kailas bok *Tankens Oro: Tre samtal om de yttersta tingen* (1944) gjorde stort intryck på mig, när jag läste den ordentligare under den för-

sta efterkrigssommaren. Kailas 'oroande tankar' rörde sig om ontologiska och kunskapsteoretiska frågeställningar kring naturvetenskapens och den yttersta 'verklighetens' karaktär. Detta är av mindre intresse för en framställning om de sociala normerna. Men en mera moralfilosofisk frågeställning i Kailas bok erinrar jag mig: *Vem är då min nästa?* (op.cit.: s.191). Det var den fråga som en skriftlärd ställde till Jesus med anledning av budet 'Älska din nästa som dig själv'. Vem är då min nästa? undrade den skriftlärde. Jesus svarar inte med en definition utan på sitt vanliga kluriga sätt med en berättelse – berättelsen om den barmhärtige samariten, som tar hand om en svårt slagen man liggande vid vägkanten. Det intressanta med den berättelsen är att den var upplagd för att visa hur ett etniskt avstånd kunde överbryggas i kärleken till nästan. Samarierna var en ringaktad folkgrupp i Judéen på den tiden och när Jesus i sin berättelse låter en samarier visa barmhärtighet, så var det ett sätt att minska det etniska avståndet mellan samarier och judar genom att framhäva bilden av nästan i en barmhärtighetshandling, som överbryggar ett etniskt-socialt avstånd.

I en bra berättelse om det minskade avståndet till nästan kan finnas en narrativ sanning värd att berätta. Men skulle ett etniskt-socialt avstånd mellan individer eller grupper även kunna vara sociologiskt mätbart? Jo med vanliga sociologiska metoder kan vi mäta socialt avstånd mellan personer. Den amerikanske sociologen E. Bogardus (1924) har utformat en *Social Distance Scale,* som kan modifieras så att den mäter socialt avstånd mellan olika individer och sociala grupper. När människor testas med den sociala avståndsskalan ombeds de tänka på en etnisk grupp och sedan svara på hur nära de kan tänka sig att ha kontakt med den gruppen. De tillfrågas om de skulle kunna acceptera att någon från den gruppen tillåts besöka landet, bli medborgare i landet, bo som granne eller gifta sig med en nära anhörig.

Jag slår nu 50 år senare upp Kailas bok och hittar hans filosofiska kringformulering av den skriftlärdes fråga Vem är då min nästa?: Eino Kaila formulerar saken så här: *Vilket skall det sociala fält vara för vilket en gyllene moralregel om kärlek gäller? 'Så länge denna fråga lämnas obesvarad är det centrala moralbudet innehållslöst,'* hävdar Kaila. Jag återkommer till den centrala ställning, som jag tror att denna till synes enkla fråga har inte bara för vår moral utan därigenom också för samhällsvetenskapen.

För vilken krets av människor gäller en given social norm? Det är ju i grunden en central sociologisk fråga, som aktualiserar inte bara vilket *beteende,* som den sociala normen påbjuder, utan även explicit eller implicit anger vilken krets av människor som normen gäller. Kretsen kan vara familjekretsen, bygemenskapen, den etniska kretsen, fäderneslandet eller kanske alla människor på vår planet i världsrymden – en existentiell-tellurisk krets, som inför de gemensamma miljöhoten på vår planet alltmera aktualiserats under senare år.

För mig personligen och jag tror för många med mig nuförtiden har upplevelsen av vår mirakulösa existens på denna planet i världsalltet blivit en påminnelse om att vår tillvaro här i grunden är oförklarad och kräver en förklaring, som vi själva måste gestalta eller överta från någon auktoritet. Gestaltningsimpulsen, som troligen är biologiskt nedärvd, kan hämta sitt stoff från tidigare generationers erfarenheter, från mytskapande egen påhittighet eller från vetenskapliga resultat (big-bang). Detta är en del

av grundmaterialet till våra grundläggande gemensamma sociala normer. Den sociala normens känslomässigt uppfordrande natur har en av sina källor i den existentiella kretsens mirakulösa och bjudande karaktär. Starka känslor för de saker och ting vi har i åtanke smittar av sig på vårt motsvarande språk.

Här finns en annan filosofisk komplikation, som beror på att våra känslor semantiskt har anknytning både till sakvärld och ordvärld – nämligen dels till den denoterade sakvärld, som vårt språk handlar om, dels till språkets, symbolernas, ordens korresponderande men egna värld. Eftersom dessa två isomorfa världar också har sina egna vanefamiljer och känsloanknytningar kan här uppstå psykologiska dissociationer, som förbryllar den naive. I min egen forskning har jag slagits av att människors känsloliv kan ha just sådana två skilda men samhöriga fästpunkter (U. Himmelstrand 1960). Denna dubbelhet har fått mig intresserad av den amerikanske filosofen Charles Stevenson (1944) och hans distinktion mellan beroende och oberoende emotiv mening i en del av våra språkliga uttryck.

Från sent 50-tal och framåt har jag med teoretisk analys och empirisk forskning kunnat visa att sociala normer kan uppvisa en för mänskligt handlingsliv stor skillnad mellan *oberoende vs. beroende emotiv mening hos språk* (Himmelstrand 1960). Jag vill särskilt nämna den *L-skala* jag konstruerat, som mäter hög känsloladdning hos principfasthet *(hi-L)* där ordens eller symbolernas emotiva mening är starkt känslomässigt laddade men oberoende av vad man känner inför motsvarande saker och ting i sakvärlden. Man kan också kalla detta för attityder med ”fristående känslovärde” *(hi-L)*. Motsatsen är”bundet känslovärde” *(lo-L).* (*Medium-L)* är alltså det värde som en individ får som förmår att kombinera ett starkt engagemang för principer och symboler med en känsla för motsvarande faktiska omständigheter i sakvärlden. Skalan är inspirerad av just Stevensons (1944) distinktion mellan ordens *oberoende* emotiva mening och deras *beroende* emotiva mening, dvs när känslorna huvudsakligen knyter an till sakvärlden. Vi får de polära motsatserna mellan dem som håller på principer för principfasthetens egen skull *(hi-L)* och dem som håller faktiska omständigheter och praktiska resultat som främsta värden. I det förra fallet – oberoende emotiv mening med hög uppskattning av principfasthet – finner vi paradoxalt nog att verbal attityd och motsvarande beteende är svagt korrelerade – inget trofast fasthållande av principerna där inte. Detta kan förklaras med hänvisning till vår teori om fristående känslovärde (hi-L). När en attityd tar sig uttryck i en emotivt högt laddad retorik (hi-L) så förbrukas snart känslorna i denna retorik så att attityden töms på drivkraft för det faktiska handlandet. Detsamma gäller kraften att ombesörja den kognitiva differentiering som ingår i handlandet. Istället finner vi en högre homopolitisk selektivitet i den sociala kommunikationen, lägre kognitiv differentiering och mindre kunskap om attitydobjektet än vid beroende emotiv mening hos attityden ifråga. Detta är av särskilt intresse när vi har med politiska attityder att göra och jämför dem naivt utan att fästa oss vid hur de emotiva anknytningarna är fokuserade, antingen på den språkliga världen eller på sakvärlden. Det är inte alltid fråga om en lineär korrelation mellan L-skalans fristående känslovärde och de nämnda beroende variablerna utan vi finner en tydlig kurvilineär relation såsom i ett uppochnervänt U.

Om vi återknyter till Eino Kaila's bok "Tankens oro" kan ett existentiellt perspektiv kanske få oss att se bortom hans egen fråga om vilka sociala fält eller vilka sociala grupper som den gyllene regeln om att älska sin nästa såsom sig själv ska gälla. Kärleken överskrider just de begränsningar som Bogardus' skala mäter och den kan kanske också tränga igenom den kognitiva blindhet som attityder med oberoende emotiv mening onekligen innebär.

Referenser

Bogardus, E. S. (1926) "Social distance in the City", *Proceedings and Publications of the American Sociological Society* 20, s. 40–46.

Himmelstrand, U. (1960) *Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes.* Uppsala, A&W.

Himmelstrand, U. (2006) *On the Bifurcation of Emotion and Cognition in Attitude Formation and Application*. Working Paper Series no 2, Department of Sociology, University of Uppsala.

Kaila, E. (1944). *Tankens Oro.* Söderströms Förlag, Helsinki.

Stevenson, C. L. (1944) *Ethics and Language.* New Haven.

Författarpresentation

Ulf Himmelstrand, född i Indien 1926 som son till svenska missionärer, fil. dr och docent i sociologi 1960, professor vid Ibadan-universitetet, Nigeria 1964–67, fellow vid Center for Advanced Study in the Behavioural Sciences, Stanford University, USA 1968–69, professor i sociologi i Uppsala 1969–1989 och gästprofessor vid University of Nairobi, Kenya 1987–92. För skrifter, se Svensk Biografisk Handbok och referensverket Vem är det.